

Ю.О. КЛИМЕНКО, А.В. КЛИМЕНКО

Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України
Україна, 01014 м. Київ, вул. Тімірязєвська, 1

ПЛАНУВАННЯ ТА НАСАДЖЕННЯ УСТИМІВСЬКОГО ДЕНДРОПАРКУ

Наведено плани доріжко-стежкової мережі Устимівського дендропарку, виконані у різні роки, а також сучасні плани ландшафтів та насаджень. Для збереження об'єкта необхідно провести відновлювальні роботи.

У південній частині Лісостепу, у селі Устимівка Глобинського району Полтавської області знаходиться Устимівський дендропарк. Незважаючи на малу площу (8,92 га), він становить значний інтерес завдяки великій кількості зібраних рослин, вік багатьох з яких близько 100 років. Важливо здійснювати моніторинг стану таких об'єктів для розробки заходів із збереження та відновлення їх історичних насаджень.

Засновником дендропарку був статський радник Василь Васильович Устимович (помер у середині 20-х років ХХ ст.), родовий маєток якого був розташований у селі Устимівка [2, 3, 7]. Господар значних площ родючої землі В.В. Устимович мав диплом лікаря, працював терапевтом та дерматологом.

У 1893 р. розпочалися роботи зі створення дендропарку. Спершу було освоєно близько 3 га, в подальшому площа парку збільшувалася і у 1910 р. досягла 8,92 га. Парк складався з 46 куртин площею до 0,25 га.

Посадковий матеріал закупався в садівництві Шпета в Берліні, у розсадниках За-

мойського в Підзамче, Ротта в Одесі, Бера в Кременчуці, а також у Варшаві, Франції, Америці тощо. Висаджувалося багато щеплених рослин. Щоб уникнути негативного впливу посух, перші п'ять років після посадки дерева та кущі тричі за літо поливалися водою, яку привозили у бочках.

Реалізовувати задуми Устимовичу допомагав його інститутський товариш, лікар з Глобино, Олексій Дегтярьов, який переїхав в Устимівку і оселився в будиночку на території, що прилягала до парку (зараз ця місцевість входить до складу дендропарку і зветься Дегтярівщина, або інтернатський сад). Садівником протягом майже 50 років працював Сергій Михайлович Трахтенберг.

Після Жовтневої революції В.В. Устимович передав дендропарк представникам влади, а сам переселився у Кременчук.

У роки громадянської війни парк занепадав. Зникли етикетки, парк позаростав бур'янами, самосівом розмножилися робінія звичайна та клен ясенелистий. У парку пасли худобу, обламували гілля рослин.

Військові дії під час Великої Вітчизняної війни безпосередньо не завдали шкоди наса-

дженням, але в цей період та у післявоєнні роки багато дерев було зрізано на господарські потреби.

У довоєнний час і після війни парк кілька разів змінював підпорядкування. У 1966 р. його передали Устимівській дослідній станції Всесоюзного науково-дослідного інституту рослинництва ім. М.І. Вавилова, а у 1991 р. — Устимівській дослідній станції рослинництва Української академії аграрних наук.

Згідно з інвентаризацією, проведеною у 1922 р. [1], у парку зростало 235 видів та форм рослин, у 1929 р. [7] — 293 види та форми, у 1936 р. [4, 5] — понад 400 "порід", у 1952 р. [6] — 171 вид, різновидність та

форма, у 1970 р. [9] — 476, у 1975 р. [8] — 490 видів, різновидностей, форм та сортів. Приблизно така ж кількість видів зростає тут і нині.

В.В. Устимович був автором першого планування парку. Схематичний план (без масштабу та орієнтації по сторонам світу) Устимівського парку наведено в роботі В. Білика [1]. Копія цього плану, виконана у певному масштабі та зорієнтована по сторонах світу, подана на рис. 1, А.

В описі парку В. Білик відмічає відсутність огорожі, наявність рову та насаджень ялини на півдні, маслинки — на заході, маслинки, карагани, сосни — на півночі і гле-

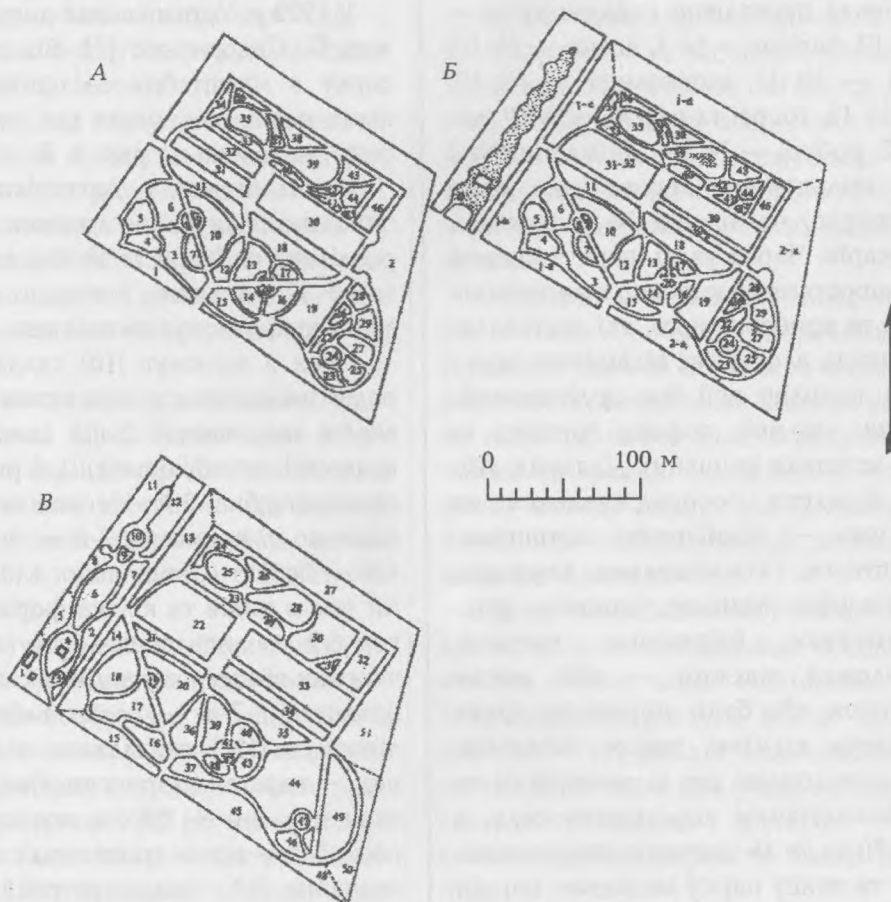

Рис. 1. Плани Устимівського дендропарку різних років: А — 1927 р. [1]: 1–46 — номери ділянок; Б — 1929 р. [7]: 1–46 — номери ділянок, 1-а, 1-б, 1-с, 1-д, 2-а, 2-б — номери лісосмуг на ділянках № 1 та № 2, 30-а — номер ділянки, яка відділилась від ділянки № 30, крапками показані галявини; В — 1989 та 1993 роки [2, 3]: 1–51 — номери ділянок

дичії — на сході. У парку багато хвойних рослин. Вони висаджені поряд з листяними видами і лише ділянка № 39 засаджена виключно хвойними — сосною чорною, болотним кипарисом звичайним, кипарисовиком, сосною кедровою європейською, ялицею та іншими видами. Представники роду сосна висаджені вздовж доріжок, а також як окремі екземпляри на різних ділянках. Автор відмічає розкішні тсуги (ділянки № 12 і № 17), невелику псевдотсугу (ділянка № 15), тис ягідний та його колоноподібну форму, різноманітні ялівці та туї, велику кількість груп з різних ялин та ялиць, на ділянці № 23 — два дерева гінкго у поганому стані. Листяні дерева представлені на окремих ділянках переважно родами: дуби — ділянка № 13, берези — № 7, ясени — № 10, 11, бузина — № 11, шовковиця — № 17, ліщина — № 18, тополі та верби — № 19, липи — № 32, робінії — № 29. На ділянці № 3 було два тюльпанних дерева, але одне згодом загинуло, на ділянці № 6 зростали платан та карія. Через увесь парк з півночі на південь простягався коридор з виноградів амурського та прибережного, які чергувалися з ломиносом, але на час відвідання парку В. Біликом, коридор цей був зруйнований. В'язи, клени, гледичії, софори групами та поодинокі зростали на різних ділянках. Айлант та бундуки зосереджувалися на узліссі. Кущі — барбариси, шипшина, міхурник, птелея, сніжноягідник, карагана, свидина, аморфа, ломиніс, таволга, форзиція, тамарикс, бирючина, магонія, дейція, садовий жасмин — або росли обабіч доріжок, або були зібрані по краях ділянок. Автор відмічає також актинідію коломікту, повідомляє, що ділянки № 31 та № 32 є помологічним відділенням саду, а ділянки № 30 та № 46 знищені шкідниками.

З плану та опису парку випливає, що він від самого початку планувався саме як колекція деревних рослин. Тому Устимівський дендропарк за своїм плануванням істотно

відрізняється від дендропарків, які були створені на базі старовинних парків.

Розгалужена мережа доріжок дає змогу оглянути рослини, а також відокремлює куртини. У парку багато прямолінійних доріжок та інших елементів, притаманних регулярному плануванню. Водночас значна кількість куртин не має чіткої геометричної форми. Вірогідно, В.В. Устимович намагався створити парк, в якому поєднувалися б регулярний та парковий типи садово-паркових ландшафтів. Майже в кожній куртині висаджувалися хвойні рослини. Тобто при створенні дендропарку систематичний принцип суворо не дотримувався (від нього відступали, щоб насадження були декоративнішими).

У 1929 р. Устимівський дендропарк обстежив Б. Сидорченко [7]. Він наводить план парку з масштабом та орієнтацією. Копія цього плану, повернута так, щоб північ була угорі, наведена на рис. 1, Б.

На плані вже є Дегтярівщина, точніше показано планування доріжок, ділянка № 30 розділена на № 30 та № 30а, а ділянки № 31 та № 32 об'єднані, показано розташування лісозахисних смуг та галявин.

Одна з лісосмуг (1d) складалася з семи рядів (наведено сучасні назви рослин, крім верби лавролистій (*Salix laurifolia*), яку не вдалося ідентифікувати): 1-й ряд — карагана деревоподібна, 2-й — сосна звичайна та поодинокі с. кримська, 3-й — береза повисла, 4-й — берест (*Ulmus minor* Mill.), 5-й — ясени (вісім видів та кілька форм я. звичайного), 6-й — липа серцелиста (з включенням черемхи пізньої, бархату японського, верби лавролистій), 7-й — сосна Веймутова; друга лісосмуга (1с) складалася з 11 рядів: 1-й ряд — карагана деревоподібна, 2-й — сосна звичайна, 3-й — береза повисла, 4-й — берест, 5-й — ясени (різні види), 6-й — робінія звичайна, 7-й — клен гостролистий (з включенням кленів цукристого та гостролистого форми Столі і сумаху пухнастого), 8-й — липа широколиста з тополею та гледичією,

9-й — липа широколиста, 10-й — гірकोкаштан звичайний, 11-й — сосна Веймутова; третя смуга (1b) складалася з шести рядів: 1-й ряд — карагана деревоподібна, 2-й — клен ясенелистий, 3-й — ялина звичайна, 4-й — берест та липа, 5-й — маслинка та клен гостролистий, 6-й — різні види (берест пірамідальної форми, ільм (*U. scabra* Mill.) пірамідальної форми, модрина європейська, горобина звичайна, скумпія звичайна, садовий жасмин звичайний, ясен пенсільванський). Лісосмуги створені щільно, тому частина дерев пригнічена і почався відпад.

Б. Сидорченко відмічає сильну загущеність насаджень парку. На його думку, невдалим є розташування плодового саду і поєднання сосни Веймутова та ялиці бальзамічної в одній із лісосмуг.

Інтернатський сад мав у центрі галявину, обсажену різними кущами — таволгою, бирючиною, бузком, рокитником, сніжно-ягідником, садовим жасмином та іншими. За кущами розташовувалися куртини з переважанням хвойних дерев. Групи з хвойних дерев та їх поодинокі екземпляри росли і на галявині.

У 1952 р. була проведена чергова інвентаризація насаджень [6]. Констатовано зменшення кількості видів порівняно з 1930 р. з 293 до 171, а також відмічено, що за цей період випало ялини чорної — 98%, я. канадської — 85%, я. звичайної — 43%, сосни Веймутова — 40%.

У сучасних путівниках по Устимівському дендропарку [2, 3] подається його схематичний план без масштабу, але з орієнтацією. Цей план ми наводимо у тому ж масштабі, що й попередні, тільки розгорнули його, щоб північ була угорі (рис. 1, В). На ньому показана західна частина парку — Дегтярівщина (ділянки № 1–12) з будинком, у якому жив О. Дегтярьов, колодязем і сараєм та східна — власне парк, площа якого поділена не на 46, а на 39 ділянок (№ 13–51). Відбулося

збільшення кількох ділянок та деяке перепланування території.

Сучасні планування та рельєф парку представлені на рис. 2. Значна частина колишніх доріжок зникла. У деяких місцях доріжки позаростали. Але відновлення планування можливе. 8,45 га займають насадження (94,73%), 0,45 га — доріжки загальною довжиною 1,5 км (5,05%), 0,02 га — будівлі (0,22%).

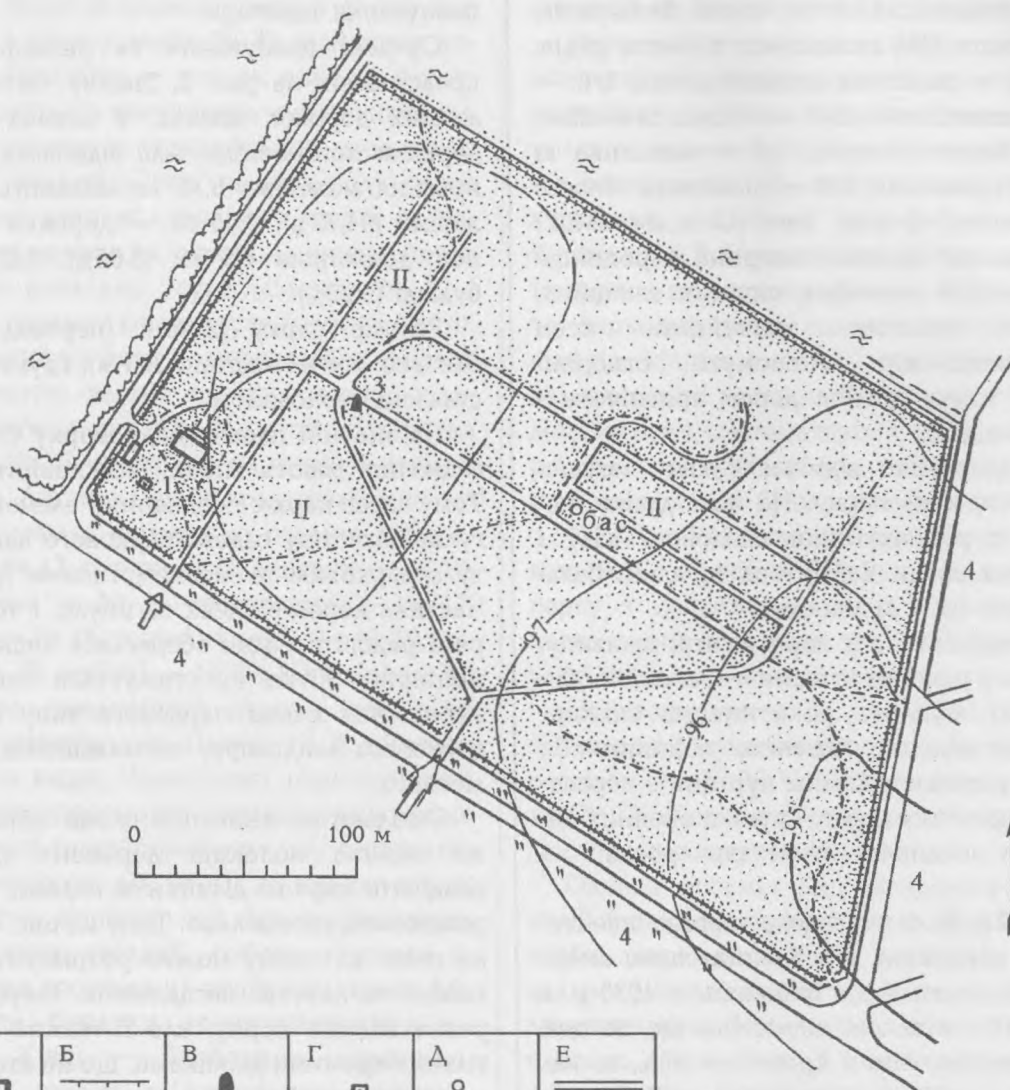
Рельєф парку рівний (перепад висот близько 3 м на відстані 300 м), ґрунти представлені чорноземом.

На значній площі дендропарку старі насадження мають високу зімкненість крон. Тому зараз парк є поєднанням елементів регулярного типу садово-паркового ландшафту з парковим та лісовим типами (рис. 3). Частина дерев в алеях загинула, і тому окремі рядові посадки збереглися лише фрагментарно. Чітко простежується тенденція зменшення площі паркового типу садово-паркового ландшафту та збільшення площі лісового.

Оскільки на незначній площі зібрана дуже велика колекція деревних рослин, розділити парк на ділянки за видами, що переважають, неможливо. Тому на рис. 4 подано план, на якому можна розрізнити лише хвойні та листяні насадження. Існує подеревна зйомка парку, але її можна подати тільки окремими ділянками, що не входить у завдання нашої статті.

Цікавою особливістю Устимівського дендропарку є те, що доріжки обсажені рослинами різних видів. Наприклад, з одного боку доріжки ростуть ялівці віргінські, з другого — туї західні колоноподібної форми та сосни чорні або з одного боку — модрини та туї західні, з другого — туї західні колоноподібної форми та сосни Веймутова тощо.

Значний інтерес становлять багато рослин дендропарку — численні (незважаючи на значний відпад) старі хвойні дерева,

А	Б	В	Г	Д	Е
Є	Ж	З	И	І	К
Л	М	Н	О	П	

Рис. 2. Планування та рельєф Устимівського дендропарку: I — "Детярівщина"; II — парк; 1 — будиночок, у якому жив О. Дегтярьов; 2 — колодязь; 3 — пам'ятний знак на честь 100-річчя Устимівського парку; 4 — с. Устимівка; А — будівля; Б — огорожа; В — пам'ятник; Г — колодязь; Д — басейн; Е — дорога з твердим покриттям; Є — ґрунтова доріжка; Ж — стежка; З — вал; И — вал та рів; І — горизонталь та її позначка; К — насадження; Л — вхід до парку; М — рілля; Н — масив з листяних дерев за межами парку; О — галявини за межами парку; П — орієнтація плану північ-південь

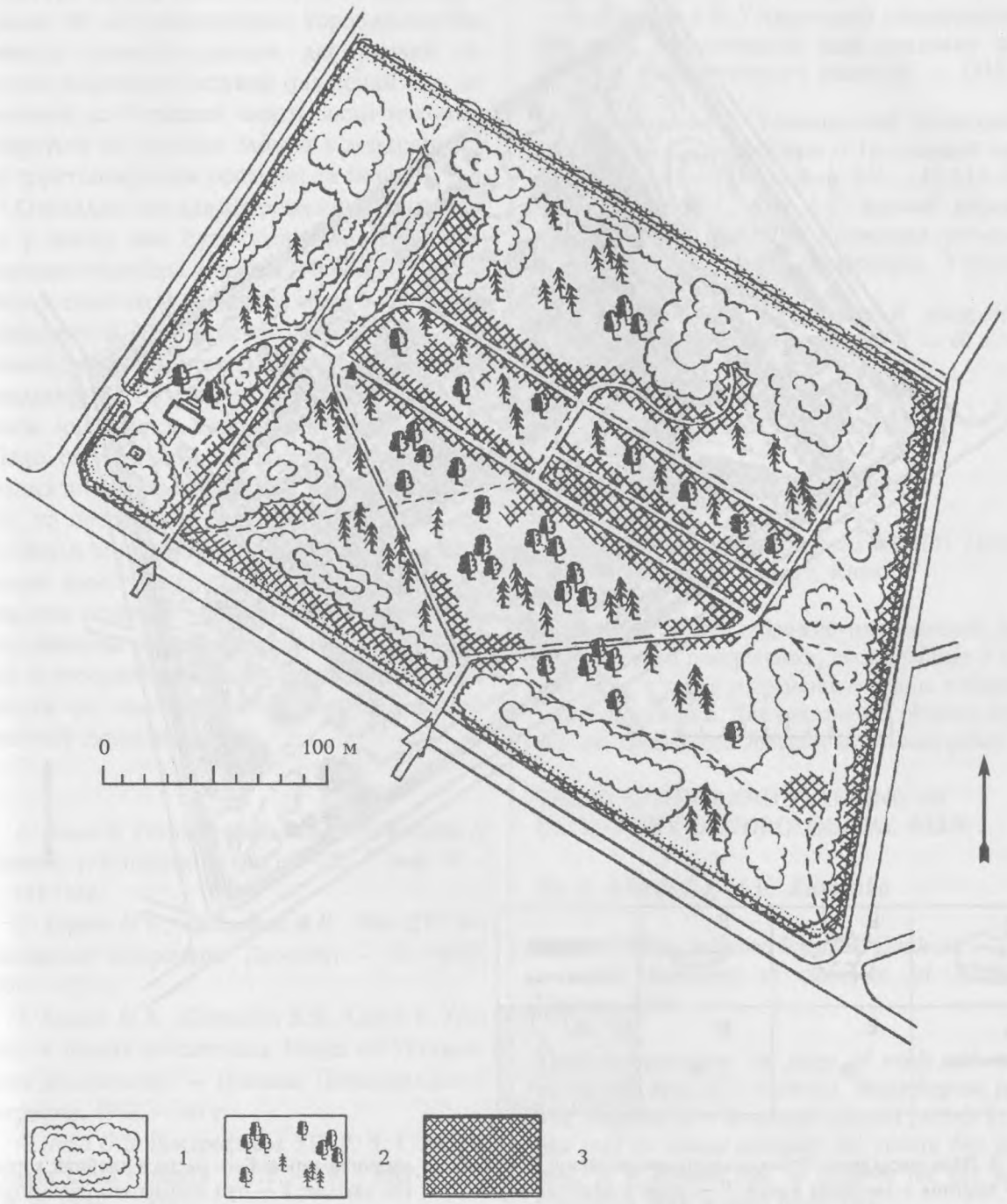

Рис. 3. Ландшафтний план Устимівського дендропарку. Типи садово-паркових ландшафтів: 1 — лісовий (4,35 га, 51,5% площі насаджень); 2 — парковий (3,0 га, 35,5%); 3 — регулярний (1,10 га, 13%)

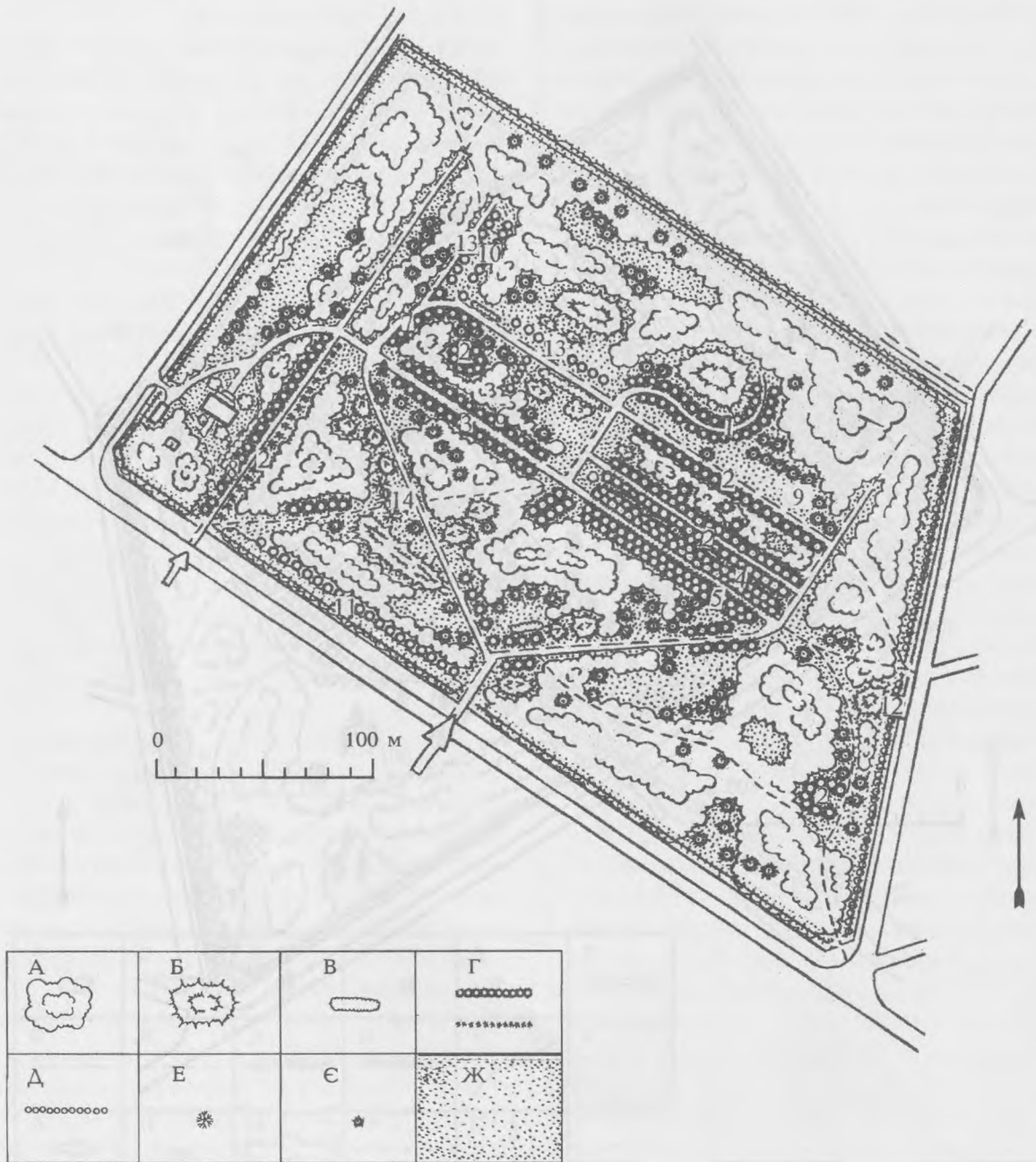

Рис. 4. План насаджень Устимівського дендропарку: А — масив з листяних дерев; Б — масив з хвойних дерев; В — куртина з листяних кущів; Г — ряди з хвойних дерев (1 — туя західна; 2 — туя західна колоноподібної форми; 3 — туя західна колоноподібної форми та сосна чорна; 4 — модрина та туя західна; 5 — туя західна колоноподібної форми та сосна Веймутова; 6 — ялівець віргінський; 7 — широкогілочник східний; 8 — сосна звичайна, ялівець віргінський та туя західна; 9 — ялина колюча форми Костера); Д — ряд з листяних дерев; (10 — гірकोкаштан; 11 — клен гостролистий; 12 — гледичія; 13 — липа); Е — окреме листяне дерево (14 — ведмежий горіх); Є — окреме хвойне дерево; Ж — галявина

ведмежі горіхи (три екземпляри з діаметром стовбура 80 см, висотою 20 м та діаметром крони 20 м), ксантоцерас горобинолистий (велика кількість рослин, дає рясний самосів), бересклет низький (рідкісний вид, занесений до Червоної книги, який використовується на значних площах у дендропарку як ґрунтопокривна рослина) та інші.

Очевидно, що для збереження дендропарку у ньому має бути відновлена первинна доріжко-стежкова мережа. Необхідно боротися з самосівом місцевих видів і відновити закладене В. Устимовичем домінування паркового та регулярного типів садово-паркових ландшафтів, своєчасно проводити підсадки видів, чисельність екземплярів яких низька. Щодо рослинних композицій та поєднання різних видів дерев та кущів у захисних смугах, то потрібно відновлювати тільки ті, які пройшли випробування часом. Отже, дотримання вимог Флорентійської хартії Міжнародного комітету з історичних садів 1981 р., яка вимагає точного відновлення композицій в історичних садах, щодо даного і подібних до нього об'єктів повинно носити творчий характер.

1. Білик В. Устимівський ботанічний садок // Труды с.-г. ботаники. — 1927. — 1. — Вип. 4. — С. 181–188.

2. Кирьян М.В., Самородов В.Н., Сыч Е.С. Устимовский дендропарк. Проспект. — Л.: ВИР, 1989. — 28 с.

3. Кирьян М.В., Самородов В.Н., Сыч Е.С. Хранить и ценить обязательно. Очерк об Устимовском дендропарке. — Полтава: Полтаваиздатполиграфия, 1993. — 40 с.

4. Луца О.Л. Дендрофлора УРСР. Ч. I. Хвойні породи садів і парків УРСР. — К.: Вид-во АН УРСР, 1939. — 214 с.

5. Луца О.Л. Визначні сади і парки України та їх охорона. — К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1960. — 176 с.

6. Плетнев А.В. Устимовский дендрологический парк Ботанического сада Академии наук УССР // Акклиматизация растений. — 1955. — Т. III. — С. 24–37.

7. Сидорченко Б. Устимівський дендрологічний парк на Кременчукщині // Тр. з лісової справи на Україні. — 1930. — Вип. XV. — С. 133–211.

8. Тамберг Т.Г., Сыч Е.С. Каталог мировой коллекции ВИР. Вып. 147: Коллекция древесных и кустарниковых пород дендропарка "Устимовка". — Л.: ВИР, 1975. — 66 с.

9. Чепінога Т.І. Устимівський дендропарк (путівник). — К.: Наук. думка, 1970. — 40 с.

ПЛАНИРОВКА И НАСАЖДЕНИЯ УСТИМОВСКОГО ДЕНДРОПАРКА

Ю.А. Клименко, А.В. Клименко

Национальный ботанический сад им. Н.Н. Гришко
НАН Украины, Украина, г. Киев

Приведены планы дорожно-тропиночной сети Устимовского дендропарка, составленные в разные годы, а также современные планы ландшафтов и насаждений. Для сохранения объекта необходимо проведение восстановительных работ.

THE PLANNING AND PLANTING OF USTIMIVSKY DENDROLOGICAL PARK

Yu.A. Klimenko, A.V. Klimenko

M.M. Grishko National Botanical Gardens,
National Academy of Sciences of Ukraine,
Ukraine, Kyiv

There are presented the maps of roads and paths within the area of Ustimivsky dendrological park. The mapping done at several different periods in the past may be viewed alongside the present day mapping. It is stressed that to preserve the site some restoration work is quite imperative.